

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/34/6-11>

Günay Məmmədova

Naxçıvan Dövlət Universiteti
sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru
gunaymammadova6565@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6072-7135

TÜRKİYƏNİN İĞDIR VƏ QARS BÖLGƏLƏRİNİN FOLKLORUNDA UNUDULMUŞ MÖVSÜM MƏRASİMLƏRİ

Xülasə

Məqalədə Türkiyənin İğdır və Qars bölgələrində qədim zamanlarda keçirilən mövsüm mərasimlərindən bəhs edilir. Tədqiqatın əsas məqsədi araşdırmaya cəlb edilən mərasimlərin səciyyəvi xüsusiyyətlərini və müasir dövrümüzdə icra edilməsi və ya unudulmasını ortaya çıxarmaqdır. Tədqiqata məhz bu bölgələrin cəlb edilməsinin əsas səbəbi bölgənin folklorik xüsusiyyətləri baxımından zəngin olması və müasir dövrdə də müəyyən mənada bu xüsusiyyətlərin qorunub saxlanılmasıdır. Araşdırma zamanı məlumat toplama vasitəsi kimi müvafiq mənbələrdən, internet resurslarından məlumatlar əldə olunmuş, eyni zamanda müsahibə metodundan istifadə edilmişdir. İnformatorlardan əldə edilən məlumatlar elmi ədəbiyyatlarda yazılanlara daha yaxşı işıq tutmaq üçün önəmli vasitə olmuşdur. Tədqiqatda əsas problem olaraq İğdır və Qarsda icra edilən mövsüm mərasimləri və bu mərasimlərdə ifa olunan nəğmələrin əsas xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir.

Qədimdə icra edilən mərasimlərdən “Kepşegelin”, “Üzərliksalma”, “Dodu”, “Musalla”, “Hıdır Ellez” kimi mövsüm mərasimləri Azərbaycan türklərinin yaşam tərzində önəmli yeri olan ayinlər olmuşdur.

İğdır-Qars bölgəsinin folklorunun, xüsusən məişət və mərasim ayinlərində istifadə edilən ayrı-ayrı janrların dil, forma, ifa üslubları onların musiqi ilə sıx bağlı olmasını üzə çıxarır. Ona görə də bu bölgələrin, ümumiyyətlə götürüldükdə Türkiyənin Şərqi bölgəsinin zəngin və rəngarəng ənənəvi mədəniyyətinin araşdırılıb üzə çıxarılmasında folklorun öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: *folklor, İğdır, Qars, Dodu, Kepşegelin*

Gunay Mammadova

Nakhchivan State University
Doctor of Philosophy in Art Studies
gunaymammadova6565@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6072-7135

Forgotten seasonal ceremonies in the folklore of Iğdir and Kars regions of Turkey

Abstract

In the article, seasonal ceremonies performed in ancient times in the Iğdir and Kars regions of Turkey are described. The main purpose of the research is to reveal the characteristic features of the ceremonies subject to the research, whether they are performed or forgotten in our modern age. The main reason for including these regions in the research is that the region is rich in folklore characteristics and these characteristics are preserved in a certain sense in the modern period. During the research, information was obtained from relevant sources and internet sources as a data collection tool, and an interview method was also used. The information obtained from the informants has been an important tool in shedding better light on what is written in the scientific literature. Seasonal ceremonies performed in Iğdır and Kars and the basic characteristics of the songs performed in these ceremonies are considered the main problems of the research.

Seasonal ceremonies such as “Kepchegegin”, “Uzerliksalma”, “Dodu”, “Musalla”, and “Hidir Ellez” were held in ancient times and have an important place in the lifestyle of Azerbaijani Turks.

The language, form, and performance styles of the folklore of the Iğdir-Kars region, especially the individual genres used in home and ceremonial rituals, reveal their close connection with music. Therefore, folklore studies have special importance in researching and revealing the rich and colorful traditional culture of these regions, especially the Eastern Region of Turkey.

Keywords: *folklore, Iğdir, Kars, Dodu, Kepchegegin*

Giriş

Xalqın qədim mədəniyyətinin əsas güzgüsü hesab edilən xalq yaradıcılığı müəyyən tarixi-ictimai şəraitdən asılı olmuş, real məzmun daşıyaraq həmişə xalqın həyat şəraiti və məişəti ilə sıx bağlı olmuşdur. Folklor xalqın bütöv keçmişini, yaşadığı zamanın səciyyəvi xüsusiyyətlərini, insanların arzu və istəklərini özündə ehtiva edir. Bu nümunələrdən bir çoxu əsrlərdən bəri ağızdan-ağıza, nəsil-dən-nəsilə keçmiş, cıllanaraq zamanımıza qədər gəlib çatmış, bəziləri isə unudularaq icra edilməmişdir.

“Qeyri-Maddi Mədəni İrs şifahi ənənəyə əsaslanan, buna görə də variant və versiyalardan təşkil olunan və yaşadılan canlı irs sahəsidir. Maddi mədəniyyət abidələrində olduğu kimi, qorunmalı olan sərhədləri var, eyni zamanda yenilənə bilən unikal və orijinal irs olmaqla yanaşı, yenidən yaradıla bilən bir mirasdır” (Gürçayır, 2011: 7).

Sayaçı sözləri, əmək və mərasim nəğmələri, holavarlar əcdadlarımızın əmək fəaliyyətini, ayinlərini, təbiətə, ətraf aləmə qarşı təsəvvürləri əks etdirir.

“Şifahi xalq yaradıcılığının inkişaf tarixində türk xalqları arasında olan mədəni əlaqələr, həmçinin qarşılıqlı münasibətlər və soykökündən gələn ənənələr böyük rol oynamışdır. Mərhələli şəkildə yüksələn bu inkişafı professor A.Nəbiyev 3 qrupa – ibtidai folklor, əsatir dövrü və orta əsr folkloru və yeni dövr folklor yaradıcılığı kimi qruplara bölmüşdür.

Əski türk qəbilələrinin formalaşdığı ən qədim və mürəkkəb dövr ibtidai folklor yaradıcılığının yarandığı dövrdür. “İbtidai folklor yaradıcılığı əsatir dövrü folklor yaradıcılığının başlanması üçün zəmin hazırlayır. Onun məqsədi aydındır. Bu dövrdə yaranan Azərbaycan əsatirlərinin tədqiqi xalqın tarixi inkişafında folklor ənənəsinin ümumiliyindən doğur. Əsatir yaradıcılığından sonra yaranan janr müxtəlifliyi də bu cərgəyə aiddir. Xalqların bədii yaradıcılığından yaranan bu janrlar spesifiklik təşkil edir, mövzu və ideyası ilə qarşılıqlı əlaqədə olur” (Əliyev, 2014: 13).

Qədimdə icra edilən mövsüm mərasimləri: İğdir və Qars folklor mühitində musiqi folkloru janrları xalq məişətində geniş, rəngarəng formalarda təmsil olunmuşdur. Xalqın məişət və mərasim folklorunda elə bir sahə yoxdur ki, xüsusən də yerli kənd, şəhər folklorunda musiqi janrları özünü qabarıq şəkildə göstərməmiş olsun.

Hələ qədimdən insanların həyatında ən önəmli hadisələr müxtəlif mövsüm və məişət mərasimlərin icrası ilə intişar tapmışdır: insanın anadan olması, toy-büsatı, ölümü, fəsillərin dəyişməsi, quraqlıqla mübarizə, günəşi çağırma mərasimləri və s. bütün bunlar müxtəlif xalqların folklorunda fərqli ayinlərdə əks olunaraq onların yaşayışından, keçib gəldiyi inkişaf yolundan xəbər verir (Acar, 2010).

Köçəri həyat yaşayan, daha çox əkinçilik və heyvandarlıqla məşğul olan türklər üçün yağış bolluq, bərəkət, həyat və yaşam simvolu olaraq dəyərləndirilirdi. Quraqlıq isə fəlakət demək idi. Bu fəlakətin qarşısını almaq üçün insanlar bir sıra ayinlər və dualar icra edərildilər. Bunlardan biri və demək olar ki, ən qədimi “**Çömçəli gəlin**” (**Kepçegelin**) adlı mərasim idi. Bu mərasim Naxçıvan bölgəsində “Çömçəxatun” adı ilə mövcud olmuşdur. Uşaqların birlikdə həyata keçirdikləri oyun-mərasim Türkiyənin Anadolu bölgəsində də ta qədimdən var olan bir mərasim olmuşdur. “Bu oyuna Bışkek’te, Ahıska Türkləri arasında “kepçe hatun”; Türkiyə’də “sust hatın”, “süt hatın”, “çele hatın”; Türkmənler arasında “syuyt gazan”, “syuyt hatın”; Taciklər arasında “sust mama”, “sust hatın”, “aşaqlan”; Sürhanderya’da “boz hatın”, “sust hatın”; Kaşkaderya’da “söz hatın”, “ceyle kazak”; Türkiyə şəhərində “çele hatın”, “kösem kösem”, “sür hatın”; Dağıstan’da “gudu gudi”, “paşapay”; Musul-Kürkük’te “çemçele kız”; Yugoslavya’da “demir dodele”; Anadolu sahasında

ise; “bodi bodi”, “bodi bostan”, “cici ana”, “çalı gezme”, “çaput adam”, “çomça gelin”, “çömçeli gelin”, “çullu kadın”, “dodu”, “dodi dodu”, “eşek gelin etme”, “gelin gok”, “gode gode”, “godi godi”, “godu godu”, “göde göde”, “hucrik”, “kelis”, “kepçe kadın”, “kepçe gelin”, “kepçecik”, “mılla (molla) potik”, “ümmül gays” (Suriye Araplarında), “yağmur duâsı”, “yağmur gelin” vs. gibi isimlər verilir (Şimşek, 2003: 80). Belə ki, ağacın bir budağı uşaqlar tərəfindən gəlin kimi bəzədilirdi. Bu ağacı uşaqlardan biri əlinə alar, digərləri isə əllərində torba uşaqlar qapı-qapı gəzərək nəğmə oxuyurmuşlar. Evlərdən yığdıqları ərzaqları torbanın içinə doldururmuşlar. İğdır bölgəsində yaşayan yaşlı nəslin nümayəndəsi Yakub Akpolad bu ayının onlar uşaq ikən keçirildiyini xatırlayır.

Kepçe gelin ne ister?

Kaşık, kaşık yağ ister.

Yağ olmazsa un ister,

Bir sulu yağmur ister (Aydın, 1970: 97).

Uşaqların oxuduğu nəğmədən sonra ev sahibi, onların torbasına yağ, un, yumurta, qovurma, duz və s. kimi ərzaqlar qoyur, gətirdiyi suyu gizlicə “Çömçə gəlin”i gəzdirən uşağın üzərinə atır. Və beləliklə, insanlar bu oyun-mərasimdən sonra yağış yağacağına inanırlar.

Yağışı yağdırma mərasimlərindən biri olan Musallaya çıxmaq vaxtilə çox geniş yayılmış ənənələrdən idi. Kəndin mollası başda olmaqla yaşlı-gənc hər kəs dua etmək üçün yüksək bir təpəyə çıxar, molla və kənd camaatı orada dua edər, Allahdan yağış yağdırmasını istəyərdilər. Həmçinin bu zaman qurban kəsilər, imkansız ailələrə paylanırmış. İnsanlar Allaha dua etməklə Allahın onların səsini eşidəcəklərinə və bu duadan sonra quraqlığın bitəcəyinə inanırdılar (Aydın, Alin, Ozkaya, 2010).

Yağışın çox yağdığı günlərdə əkinlərin ziyan olmaması üçün insanlar qədimdə günəşi çağırma mərasimi də icra edirdilər. Bu, İğdır və Qars bölgələrində “**Dodu**” və ya “**Godi**” mərasimi (Naxçıvanda “Qodu-qodu”) adlanırdı. Bu mərasimdə bir ağac budağını, yaxud süpürgəni qız uşağı kimi geyindirər, ona rəngli şərflər bağlayar və beləcə Dodunu hazırlayırdılar. Bu oyuncaq sanki günəşi xatırladırdı. Dodunu əlinə alan uşaqlar dəstə ilə kənddəki evləri dolaşar, öz nəğmələrini oxuyardılar. Dodunu yetim uşaq əlində gəzdirməlidir, çünki inanca görə Allah yetimlərin duasını tez eşidirmiş. Uşaqların pay istəməsindən sonra ev sahibləri onların torbasını müxtəlif ərzaqlarla doldururmuşlar (Zeynel Abidin Makas, 1952).

Qars bölgəsində nəğməni belə oxuyurmuşlar:

“Godi godiyi gördün mü

Godi’ye selam verdin mi

Godi burdan keçərkən

Bir tas suyun verdin mi

Ver Allah’ım ver, bir sürü yağmur” (Kalafat, 2010: 348)

Maraqlıdır ki, göstərilən nümunədə “Ver Allah’ım ver, bir sürü yağmur” ifadəsi işlənir. Ancaq məlumdur ki, “Dodu” (Godi) günəşi simvolizə edir. Elə təsadüfi deyil ki, həm İğdır, həm də Naxçıvan bölgələrində də Dodu günəşi çağırma mərasimidir.

İğdır bölgəsinə məxsus olan folklor nümunəsi isə belədir:

Dodu, dodunu gördün mü?

Doduya selam verdin mi?

Dodu buradan gedende

Heç gün üzü gördün mü?

Çatma çatma çatmasın

Çatma yere batmasın

Herkes dodunun payını vermezse

Evinin goynunda yatmasın

Gara toyuh genedi

Kim vurdu kim sanadı (saydı)

Gedirdim gənşuluğa

İt baldırımını daladı
Dodu, dodunu gormezder,
Doduya salan vermezder.
Dodu burdan geşmese,
Heş gün üzü görmezder.
Dodu geldi doduya Salam Verdi.
Doduya Yağ veren hatın olsun,
Un veren gotur olsun (Öcal, 1970: 261-262).

Hıdırellez. Bu bayram hələ qədimdən Naxçıvanda “Xıdır Nəbi”, “Xıdır” adı ilə fevral ayının ilk ongünlüyündə - yəni böyük çillənin bitib kiçik çillənin başlanğıcında qeyd olunduğu halda, İğdir və Qarsda may ayının 5-də keçirilirdi. Bu bayram “Hıdırellez” adlanırdı. Rəvayətə görə Hıdır Ellezin düşmənləri onun tutmaq istəyir, Hıdır Ellez onların əlindən qaçıb bir evə girir. Ev sahibləri onu gizlədir. Lakin deyilənə görə peyğəmbərlərin özünəməxsus bir qoxusu olduğu üçün Xıdır (Hızır) peyğəmbərin düşmənləri onu tapmasın deyər ev sahibi arvadından buğda qovurmasını istəyir. Arvad buğda qovurur, kişi düşünür ki, bu qoxu bir evdən gəlsə düşmənlər şübhələnər, ona görə arvadına deyir ki, götür buğdadən qonşulara da payla. Beləliklə onlar Xıdır peyğəmbəri düşmənlərdən gizlədə bilirlər. İnformatorların verdiyi məlumata əsasən deyər bilərik ki, Xıdır bayramında buğda qovurmaq adəti də buradan gəlirmiş. Buna “Qavurqa” deyirlər. Elə paylaşmaq ənənəsi də buradan gəlir. Çünki, bu bayramda oğlan uşaqları, gənclər qapı-qapı gəzərək qaəiləri döyər, gizlənər, papaq atar və belə bir nəğmə oxuyaraq pay istəyərlər (Qars vilayəti. Mədəniyyət inventar, 2009):

Xıdırə Xıdır deyərlər,
Xıdırın payın verəllər.
Xıdırın payın verməyənənin

Qapısından küsüb gedərlər. – bu misraları günümüzdə Naxçıvan şəhərində hələ də sevrək qeyd edilən Xıdır bayramında oxuyurlar. Lakin tədqiqatlar zamanı Naxçıvan bölgəsindən toplanılan məlumatlara əsasən deyər bilərik ki, daha öncələri bu nəğmə nisbətən başqa cür oxunarmış:

Xıdırə Xıdır deyərlər,
Xıdırə çörək verərlər.
Mən Xıdırın nəyiyəm?
Ayağının naliyam,
Xanım, ayağa dursana,
Yükün dalın açsana.
Torbanı doldursana,
Qonağı yola salsana.
Qara toyuğun qanadı,
Kim vurdu, kim sanadı?
Məhlənizə gələndə

İtlər bizi daladı (Cəfərli, Babayev, 2010: 105).

Qarsda Hıdır Ellez günü qapı pusub niyyət tutarlar. Həm də insanları inanardılar ki, həmin gecə Xıdır peyğəmbər gəlib evdəki bütün ərzaqlara əl basacaq və həmin il bərəkətli keçəcək. Bu bayramın ən məşhur yeməyi isə qovrulmuş buğdadən hazırlanan “Qavut” idi.

Xıdır bayramı qışın qurtarıb yazın başlanmasının xəbərçisi olaraq qeyd olunan mövsüm bayramıdır. Lakin digər tərəfdən bu bayramın adının Xıdır peyğəmbərlə bağlı olması onu bir növ dini mərasim kimi də dəyərləndirməyə imkan verir.

““Xıdır” sözü ərəbcə Əl-Xadır sözündəndir, daha çox isim olaraq işlədilən bu söz bir çox mənbələrdə ləqəb olaraq bilinir. Həmin söz də ərəbcə “Xadra//Hazra” sözündən olub kökü, “yaşıl, yamyaşıl, yaşıllıq” mənasında olan “Axdar//Axzar”la bağlıdır. Bəzi mənbələrdə “Əl-Xıdır”, “Əl-Xadr” şəklində verilən “Əl-Xadır” sözünün Anadolu türkləri arasında “Hızır”, “Hıdır”, yaxud da Azərbaycanda “Xıdır”, “Xızır” kimi işlədilməsi də çox güman ki, ərəbcə “yaşıl” mənasında olan “Xadra//Xazra” və “Hazra//Hadra” sözlərinin yazılışı və deyilişindən irəli gəlir. Xıdırnəbi, yaxud Xızırnəbi ifadəsi isə “Xıdır//Xızır” və ərəbcə “xəbərçi, peyğəmbər” mənasında olan “nəbi”

sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Xızırəlləz sözü də Xızır ilə İlyas adlarının birləşməsinin xalq arasında qısaldılmış formasıdır” (Məmmədova, 2014: 77).

Naxçıvanda bu bayram müasir dövrümüzdə də insanların böyük sevinclə keçirdiyi bayram olsa da, İğdır və Qarsda bu bayram artıq qeyd edilməməkdədir.

İstər “Dodu”, “Çömçə gəlin”, “Musalla”, istərsə də “Hıdır Ellez” kimi ayinlər İğdır və Qars bölgələrində günümüzdə keçirilmir və hətta demək olar ki, unudulmuşdur.

Qədimdə insanlar çətin vəziyyətə düşdükləri zaman müxtəlif çıxış yolları axtarırdılar. Məsələn, kiminsə başına pis bir hadisənin gəlməsini istəmədikdə onu bədnəzərdən qorumaq üçün “**Üzərliksalma**” deyilən ayini icra edirmişlər. Bu, ən qədim ənənələrdən biridir. Əslində bu ayin müasir dövrümüzdə də yaşlı nəslin nümayəndələri tərəfindən həyata keçirilir. İnsanlar inanır ki, üzərlik yandıran zaman bəd nəzərlər məhv olur, hər şey daha xeyirli olur (Adgül Tacəddin qızı Türkmən, 1953).

Üzərliksalma mərasiminin mövsümlərlə əlaqəsi olmasa da İğdır və Qarsın folklorunda məişət nəğmələri arasında gözdən qorunmaq, yəni nəzəri dəf etmək ənənəsi ilə bağlı olaraq keçirilən ayin olmuşdur. Mətnin poetik-semantik strukturu üzərliyin təsir dairəsinin genişliyi və əhatəliliyini göstərir. “Min bir dərdə davasan” sözləri mətnin bədii və poetik strukturunun mahiyyətini, əsas semantikasını təşkil edir. Qeyd etmək istərdik ki, “Üzərliksalma” mərasimi təkcə İğdır və Qarsda deyil, bütün Azərbaycan türklərinin məişətində var olmuş, və bu, bir ənənə olaraq öz arxaikliyini saxlamışdır (Çətin Adıgözəl Rəhim oğlu, 1963).

Qarsın Səlim rayonunun Bölükbaş kəndindən olan informator Adgül Türkmən bu ayini icra edən zaman belə oxuyur:

Üzərrihsən havasan,
Yaman dərdə davasan.
Üzərrih dənə-dənə,
Hərəsi bircə yana.
Qohum ola yad ola
Gözü bu odda yana.
Üzərrih çırtıda,
Yaman gözdər pırtıda.
Üzərrih hava-hava
Hərəsi bircə yana.

Nazarların həpsi getsin bizi istəmiyənlərə (İnformator: Türkmən, A.).

“Üzərliksalma” mərasimində oxunan nəğmənin adətən 7 hecalı olması və şeirin məzmunundan irəli gələn ahəngin sakit, lirik formada oxunması onu göstərir ki, rəqətiativ formalı bu havalar qapalı məkanda oxunardı. Bu sahədə aparılan araşdırmalar göstərir ki, üzərliksalma mərasimində oxunan nəğmələr qadınlar tərəfindən müşayiətsiz şəkildə ifa edilirdi. Adətən bu tip nəğmələr bir neçə qadının yığılıb üzərliksalma prosesində birsəli formada olan nəğmənin kütləvi oxunması ilə icra olunurdu. Bu nəğmələr psixo-emosional baxımdan insanlara ümid vermə, onları bədnəzərdən qorumaq əhval-ruhiyyəsi aşıladığı üçün müsbət təsir edirdi. Mərasimin sonunda insanlar özündə müəyyən yüngüllük hiss etməklə, yüksək əhval-ruhiyyəyə sahib olurdular. Belə ayinlərdə həm musiqinin emosional təsir gücü, həm də mərasimin öz abu-havası insanlara yaşamaq eşqi aşılayırdı (Şaziye Çelik Sedi qızı, 1960; Yakub Akpolad Həbib oğlu, 1936).

Nəticə

Mədəniyyət ümumi olaraq inanclar, adət və ənənələr, insan tərəfindən yaradılan hər şeydir. Başqa sözlə desək, mədəniyyət ulu babalarımızdan bizlərə miras qalan maddi və mənəvi dəyərlərdir. Azərbaycan türkləri əsrlərdən bəri xalqın məişətindən, yaşam tərzindən irəli gələn milli mənəvi dəyərləri, inancları da öz folklorunda yaşatmışdır.

Tədqiqatlar nəticəsində aydın olur:

✓ İğdır və Qarsda yaşayan soydaşlarımız öz milli köklərindən uzaqlaşmamış, folklorumuza, qədim adət-ənənəmizə sahib çıxmış, mümkün olduqca yaşatmağa çalışmışlar.

- ✓ Qədimdə icra edilən mövsüm mərasimlərinin bir çoxu – Xıdır Ellez, Musalla, Dodu, Kəpçegelin kimi ayinlər artıq həyata keçirilmir.
- ✓ Üzərliksalma mərasimi yalnızca evlərdə yaşlı nəslin nümayəndələri tərəfindən icra edilir.
- ✓ Tədqiqata cəlb edilən mövsüm mərasimlərində müəyyən diapazonla malik melodik nəğmələrə rast gəlinmir.
- ✓ Oxunan nəğmələr adətən recitativ üslubda olmuşdur ki, bu da onların arxaikliyindən xəbər verir.

Ədəbiyyat

1. Gürçayır, S. (2011). "Qeyri-Maddi Mədəni İrsin Qorunması Konvensiyasına dair Tənqidi Oxu". Qazi Universiteti Milli Folklor jurnalı, il 23, 92 s.
2. Əliyev, R. (2014). Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, 350 s.
3. Acar, Z.Z. (2010). İğdır in every aspect. Ankara, 320 p.
4. Şimşek, E. (2003). Yağış duası əsasında Anadoluda oynanılan bir oyun: "Çömçə ilə gəlin", Milli Folklor, 15-ci il, 60-cı sayı.
5. Aydın, S. (1970). Kağızman Folklore. Erzurum: Unpublished Undergraduate Thesis. AUEF.
6. Aydın, S., Alin, K., Ozkaya, I. (2011). Kars region folklore research-I. Izmir, 128 p.
7. Zeynel Abidin Makas. (1952). İğdir.
8. Kələfət, Y. (2010). Şərqi Anadoluda Qədim Türk İnanclarının İzleri. Genişləndirilmiş 6-cı Nəşr. Ankara.
9. Öcal, T. (1970). İğdır Folklor və Etnoqrafiya (Nəşr olunmamış Bakalavr Tezi). AUEF, Erzurum.
10. Qars vilayəti. Mədəniyyət inventar. (2009). Qars Qubernatorluğu İl Xüsusi İdarəsi. Ankara.
11. Cəfərli, M., Babayev, R. (2010). Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru I cild. Toplayıb tərtib edənlər. Naxçıvan, 388 s.
12. Adgül Tacəddin qızı Türkmən. (1953). Qars/Bölükbaş
13. Çətin Adıgözəl Rəhim oğlu. (1963). Qars/Mərkəz
14. Məmmədova, M. (2014). Azərbaycan və Anadolu folklorunda oyun və tamaşalar. Bakı, 213 s.
15. Şaziye Çelik Sedi qızı. (1960). Qars/Arpaçay
16. Yakub Akpolad Həbib oğlu. (1936). İğdır/Mələkli

Göndərilib: 12.02.2024

Qəbul edilib: 17.04.2024